

# ORTAÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA BİR KORKU MÜZESİ HİZÂNETÜ'R-RU'ÛS

Cengiz GÜLER\*

Aksaray Üniversitesi

Giriş: Sözlükte “*bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı*”<sup>1</sup> olarak tanımlanan korku, insan doğasında bulunan ortak ve temel bir duygudur. En güçlü ve en eski insani duygulardan biridir korku. İnsanoğlu, korku karşısında farklı davranışlar sergiler. Klasik olarak nitelenebilecek korku davranışlarını Pierre Mannoni üç gruba ayırmıştır. Mannoni’ye göre insan korktuğunda kaçmaya, saklanmaya veya boyun eğmeye yönelir.<sup>2</sup> Halis Çetin ise korkuyu tehlike ve sığınma kavramları üzerinden inceler. Korkunun her insan için ortak bir anlam taşıdığını ve bunun da tehlike olduğunu belirtir. Yine korkunun her insan için bir ihtiyaç doğurduğunu ve bunun da sığınma olduğunu ifade eder.<sup>3</sup> Lars Svendsen ise korku karşısındaki davranışın kaçmak olduğunu ifade eder. Ona göre insan korku karşısında, korkulan nesneden olabildiğince uzaklaşmak ve menzilin dışına çıkmaktadır.<sup>4</sup> Burada kaçış mekânsal olarak algılanmamalıdır. Asıl önemli olan zarar görülmeyecek bir konumda bulunmaktır. Korku hakkında yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere bu kavramın merkezinde gerçek veya hayali bir tehdidin olduğu görülür. Korkunun insan üzerindeki bu etkilerinin bilinmesi, doğal olarak bu duygunun insanlar tarafından iktidar yapısının güçlendirilmesinde bir araç olarak kullanılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Çünkü insanoğlunun en ilkel ve etkili duygularından biri olan korku; tehlike, sığınma, dehşet, kaçma, güven kavramlarıyla yakın ilişki içerisindedir. Bundan dolayı korkunun bir tehdit ve ikna etme aracı olma özelliği bulunmaktadır. Yani iktidar ve korkuyu yaratan psikolojik neden ortaktır: Gerçek ve hayali tehdit algısı.

Korku ve İktidar İlişkisi: Korku duygusu, tarihten günümüze kadar tehdit ve ikna edici özelliğinden dolayı bireysel veya toplumsal eylemlerin belirleyicisi ve yönlendiricisi olmuştur. Çünkü insanlar dış tehditlerin yanında birbirlerinden de korkmuşlardır. Bireylerin birbirlerine karşı hissettikleri korku toplumsal birliğin oluşmasına neden olmuştur. İnsanlar, toplumsal birliğin sürekli kılınması için de kendi aralarında

bir ahit oluşturmuşlardır. Ancak Hobbes’e göre insanları birlik içinde tutacak ahit dışında başka bir şey gerekmektedir. Bu da iktidardır. İktidarın amacı herkesi korku içinde tutarak faaliyetleri ortak faydaya yönlendirmek olacaktır.<sup>5</sup> Çünkü insanlar kendini sevdirmek isteyen çok korkutmak isteyeniyi kırmaktan çekinirler. Machiavelli’ye göre insanlar çıkarıcı ve değişkendir. Sevilen bir kişiye ihanet etmek korkulan bir kişiye ihanet etmekten kolaydır. İnsanların çıkarları söz konusu olduğunda hainleşirler, ama korku hissi olduğunda boyun eğler.<sup>6</sup> Bundan dolayı tarih boyunca bütün iktidarlar, korku duygusunu kendi meşruiyetini sağlamlaştırmak için bir araç olarak kullanmışlardır. Çünkü korku ve iktidarın ortak noktası doğalarında var olan bir bağdır: tehdit et ve yönet. Çünkü korkunun ve siyasal iktidarın amacı ortaktır: Toplumsal birlik ve dirliği sağlamak. Bu yüzden siyasal iktidar en büyük meşruiyet kaynağı ve aracı olan kolektif korkuları üretti. Kolektif korku ne kadar güçlü olduysa devlete bağlılık da o kadar güçlü oldu ve korku unsuru ilan edilen öteki/düşman unsurlara karşı tepki ve cezalandırma biçimi de o denli şiddetli oldu.<sup>7</sup> Ancak korku ve iktidar ilişkisi iki boyutta incelenmelidir. İlki elindeki iktidarı kaybetme korkusu şeklinde tezahür eden boyutu, ikincisi ise korkmuş gibi görünerek veya kendi tebaasını korkutarak bu korku üzerinden bir iktidar kurmaktır.<sup>8</sup> Yukarıda görüldüğü üzere en eski zamanlardan günümüze kadar korku, bir iktidar mekanizması olarak kullanılmıştır. Bundan dolayı iktidarlar yönetilenlerin içine korku salmak için farklı yollara başvurmuşlardır. Özellikle iktidarın devamlılığı için devlete ve iktidara karşı işlenen suçlar en sert şekilde cezalandırılmıştır. Çünkü iktidarında halkın üzerindeki gücünü kaybetme korkusu bulunmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmanın konusu olan ortaçağ zihniyetinde hükümdarın siyaseti o derece korkunç olmalıydı ki “gökyüzü, yıldızlar ve ölümün kendisi dahi onun karşısında titremeli” idi.<sup>9</sup> Çünkü hükümdar tebaasının ve düşmanlarının içlerine korku

\* Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi. cengizg32@gmail.com.

<sup>1</sup> Türkçe Sözlük II, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 1988, s. 1363.

<sup>2</sup> Pierre Mannoni, Korku, çev. Işın Gürbüz, İletişim Yayınları 1995, s. 10.

<sup>3</sup> Halis Çetin, Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 31.

<sup>4</sup> Lars Svendsen, Korkunun Felsefesi, çev. Murat Erşen, Redingot Yayınları, İstanbul 2017, s. 44.

<sup>5</sup> Thomas Hobbes, Leviathan, çev. Semih Lim, 6. Baskı, Yapıkredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 129.

<sup>6</sup> Niccolo Machiavelli, Prens, Çev. Nazım Güvenç, 2. Baskı, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994, s. 106.

<sup>7</sup> Halis Çetin, Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 10.

<sup>8</sup> Yasin Aktay, Korku ve İktidar, Pınar Yayınları, İstanbul 2010, s. 9.

<sup>9</sup> Mustafa Uyar, “Ortaçağ İslam Dünyasında “İşyanın Makûs Talihî Müzesi” Başlar Hazinesi (Hizânetü'r-Ru'ûs)”, Toplumsal Tarih, 265, (2016), s. 90.

salmazsa orada kargaşa oluşurdu. Nitekim ortaçağ medeniyetlerinde hükümdarların otoritesi korkunun ağır bastığı bir saygıya dayanması gerektiği yaygın bir görüştü. Yusuf Has Hâcib de, Türk-İslam siyasal yazınının ilk eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig adlı eserinde devletlerin oluşum nedenini korku siyasetine dayandırmaktadır. Kutadgu Bilig’de korku kültürünü ve korku siyasetini toplumsal hayatı belirleyen en önemli faktör olduğunu belirtir. Yusuf Has Hâcib eserinde korku unsurlarını iktidarı kurucusu, koruyucusu ve düzenleyicisi olarak kullanmıştır. Bundan dolayı Kutadgu Bilig bir korku siyaseti kitabıdır.

Çalışma konusu olan dönemi en iyi yansıtan diğer bir kaynak Büyük Selçuklu veziri Nizamü’l Mülk’ün Siyasetname’sidir. Nizamü’l Mülk eserinde başlarken iktidarın, egemenliği Allah’tan aldığını belirterek hükümdara dokunulmazlık zırhı giydirir. Siyasetname’ye göre: “Allahü Teâlâ her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır. Dünya işleri ve cihan ahalisinin kamu düzeninden onu sorumlu kılarak fitne ve kargaşa kapısını onun eliyle kapatır. Adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı uyandırır.”<sup>10</sup> Böylece ilahi bir meşruiyet yüklenen hükümdar karşısında halk, iktidarı sorgulayamaz ve egemenliğini kabul eder. Hükümdar, bu sayede halkın siyasi korkusu yanında dini korkusunu da kullanmıştır. İslamiyet’te hükümdar Allah’ın yeryüzündeki halifesidir ve ona başkaldırana *baği* denir. *Baği* bozgunculuk çıkardığından ve düzeni bozduğundan dolayı cezası ölümdür. Hükümdar Müslümanların yöneticisi olduğundan fitneciler ve bölücülerle savaşmalı onları yok etmelidir. Bu emir Siyasetnamede de değinildiği gibi hükümdara ilahi bir meşruiyet verilmesinde yasal dayanağı olmuştur. Bundan dolayı hükümdara veya halifeye karşı işlenen suçlar, bir diğer ifadeyle Allah’ı gölgesine karşı işlenmiş kabul edilip cezalandırmalar en ağır şekilde yapılmıştır.

Anlaşılabacağı üzere her devirde olduğu gibi Ortaçağ İslam dünyasında da iktidarın devamlılığı için korku, bir iktidar mekanizması olarak kullanılmaktadır. Hükümdarlar, halkın veya düşmanların ruhuna korku salmak için gerektiğinde kan akıtmayı ihmal etmemelidir. Hükümdara karşı işlenen suçlar karşısında ise cezalandırmalar en şiddetli şekilde yapılmalıdır. Aksi takdirde kargaşa ortamı oluşur ve hükümdar halkı idare edemez, bu da iktidarın sonu olur. Bu durumda Aktay’ın ifade ettiği üzere iktidar ve korku arasındaki ikinci boyut devreye girmektedir: Hükümdarın elindeki iktidarı kaybetme korkusu. Hükümdarların yaşadığı bu korku duygusu, onları ve devlet mekanizmasını sürekli tetikte tutmaktadır. Bundan dolayı hükümdarlar halkı yönetmek için iktidar ve korkunun

ortak noktası olan “tehdit et” ve “yönet” yöntemini tercih etmişlerdir. Bunu sağlamak için de iktidara karşı tehdit unsurlarının en ağır şekilde cezalandırılması gerekmektedir.

Hızânetü’r-Ru’ûs (Başlar Hazinesi): Cezalandırma yöntemleri özellikle Batıda bir sanat haline getirilmiştir. İslam dünyasında da birçok cezalandırma yöntemi geliştirilmiştir. İslam hukukunda “*cezalandırmanın amacı, genelde suçun aletine ve yayılmasına engel olarak içtimâi vicdanı ve yapıyı korumak, özelde ise suçu önlemek, suçluyu te’dib ve ıslah etmektir. Bundan dolayı suçluya verilecek ceza toplumun hukukunu ve ortak değerlerini koruyacak, suçun işlenmesine ve tekrarına engel olacak, suçluyu uslandırarak, maşeri vicdanı tatmin edip mağdurun intikam hissini dindirecek miktar ve şekilde olmalıdır. Bu çerçevede içinde verilen ceza ilâhî adalet ve rahmetin bir parçasını oluşturur.*”<sup>11</sup>

Ortaçağ İslam dünyasında suçluyu ıslah etme gayesinden çok, suçluyu yok edip halkı suçludan ve suçtan arındırmak hedeflenmiştir. Bunu yaparken de özellikle suça meyilli olanların ibret alıp suç işlemekten vazgeçmeleri için halkın gözü önünde cezalandırılmıştır.<sup>12</sup> Cezalandırma sürecinde iktidarın hedefinde iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlardan biri suçlu olan kişi, diğeri ise halktı. Halkın önünde yapılan cezalandırmalar suçlunun ölümünden sonrada devam ettirilerek suçun caydırıcılığı arttırılırdı. Ortaçağ dünyasında yaygın olan teşhir bu durumda büyük önem taşımaktadır. Cezalandırmalar ölümle bitmez, halkın ibret alması için ceset üzerinde aşığılamalar devam ederdi. Cesetlerin teşhir edilmesi için çoğunlukla şehir kapıları kullanılırdı. İdam edilen kişiler şehir kapılarına asılarak oradan geçen kişilere ibret olsun diye sergilenirdi. Teşhir için kullanılan bir başka mekânsa insanların yoğun olduğu pazar yerleriydi. İdam edilen kişinin vücudu parçalara ayrılarak her uzvu pazarın farklı yerlerine asılırdı. Böylece suç işleyecek kişilere gözdağı verilirdi.

Teşhir konusunda ortaçağda birçok yöntem geliştirilmiştir. Bunlardan ilginç bir örneği Abbasilerde görülmektedir. 10. Yüzyılda Abbasi Halifeliği, hilafetin gücünü göstermek amacıyla Bağdat’ta Hilafet sarayında birçok eşyanın sergilendiği odalar, bahçeler, havuzlar, türlü kuşların bulunduğu bostanlar, hayvanların bulunduğu kafesler, mesire alanları ve benzeri bölümler yaptırmıştı. Bunların yanında kitap, silah, yiyecek, şarap, kıyafet, kemer, kürk, misk, kozmetik eşyalar, meşrubat gibi çeşitli şeylerin saklandığı hazine veya depolarda vardı. Bu hazinelerin en ilginç olanı bu çalışmanın asıl konusu olan ve içinde insan başlarının saklandığı Hızânetü’r-Ru’ûs, yani başlar hazinesidir.

Tarihte birçok isyanı bertaraf eden Abbasi Halifeleri, dönemin şartlarına uyumuş ve isyancıları en ağır şekilde cezalandırmıştır. İsyancıların cesetlerini teşhir etmek içinse başlar

<sup>10</sup> Nizamü’l-Mülk, Siyasetname, Çev. Mehmet Taha Ayar, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 11.

<sup>11</sup> Ali Bardakoğlu, “Ceza”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul VII, ss. 470-478.

<sup>12</sup> Cüneyt Kanat, Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 29.

hazinesi olarak adlandırılan bir hazine yaptırmıştır. Başlar hazinesi belli günlerde ziyaretçilere açılır ve içerideki insan başları ziyaretçilere gösterilirdi. Bu hazine bir nevi korku müzesi mahiyetindeydi. Hazine ziyaretçilere açılarak hem halifeye karşı isyan edenlerin acı sonu hem de halifenin başarısının görülmesi amaçlanıyordu. Böylece hilafetin sonsuza dek süreceği mesajı veriliyordu. İsyancılar öldürüldükten sonra başı halifeye gönderilir ve halifeye ulaştıktan sonra devlet adamlarına gösterilirdi. Devlet adamlarının ve halkın ibret alması için birkaç gün boyunca kesik başlar gezdirilerek teşhir edilirdi. Daha sonra başlar, gerekli işlemlerin yapılması için başlar hazinesine gönderilip bu hazineden sorumlu kişi olan müvekkile teslim edilirdi. Hazineye teslim edilen başlar temizlenip, çürüyebilecek veya kokacak et parçaları çıkarılarak ıslah edilirdi. Uzun süre bozulmadan kalması için içi ağaç özleri, sandal ağacı, kâfur gibi çeşitli bitki ve baharatlarla doldurulurdu. Tüm bu işlemlerden sonra üzerine bu başın kime ait olduğunu, ne zaman kesildiğini ve neden kesildiğini açıklayan bir levha asılırdı. Bazı levhalarda “bu, İmama ihanet eden ve devletini yıkmaya çalışan şahıstan bir parçadır” veya “Bu efendisine isyan ve nimetlerine nankörlük eden şahıstan bir parçadır” şeklinde yazılar yazıydı. Ardından kesik başlar, saz veya kamıştan yapılan sepetlerin içerisinde muhafaza edilirdi. Bu uygulamalar Tuğrul Bey’in Bağdat’ı ele geçirmesinden sonra Büyük Selçuklu Devleti’nde de uzun süre devam ettirilmiştir.

Hızânetü’r-Ru’ûs’ta Bulunan Başlar: Başlar hazinesinde daha öncede değinildiği üzere halifeye isyan etmiş önemli şahsiyetlerin başları bulunurdu. Başlar hazinesinde başı bulunanlardan biri Abbasi Halifeliğinin ordularının başında bulunan Türk asıllı komutan Munis el-Muzaffer’dir. Munis, zamanla bütün komutanları nüfusu altına almış ve iktidarı yönlendirecek kadar güç kazanmıştır.<sup>13</sup> Bu durumdan rahatsız olan halife Muktedir Billâh ile arası açılmış ve 932’de halife ile savaşa girip halifeyi öldürmüştür. Yerine ise Muktedir Billâh’ın kardeşi Ebu’l Abbas Ahmed’i geçirmek istiyordu. Ancak Kahir Billâh durumu fark edip bir komployla Munis el-Muzaffer ile emrindeki Yelbek ve oğlu Ali’yi yakalattı.<sup>14</sup> Üçünün de başı kesildikten sonra Bağdat’ın şehirlerinde dolaştırıp teşhir edildi ve ıslah edilip başlar hazinesine konuldu. Bu idamlardan sonra askerler yatışmış ve düzene girmişti. Kahir Billâh bu başarısının ardından “el-Muntakim min A’dâi Dîni’l-lah” (Allah’ın dininin düşmanlarından intikam alan) lakabını almıştır. Bu lakabı sikkelere dahi bastırmıştır. Hazinede bizzat bir Abbasi halifesinin de başı sergilenmektedir. 809 senesinde halife olan Emin bin Hârünürreşid, halifeliğinin dördüncü senesinde kardeşi Memun kendisine karşı isyan etti.

Memun 812 senesinde Bağdat’ı kuşatmış ve Bağdat haricinde bütün ülke onun halifeliğini tanımıştır. Bir yıllık kuşatmadan sonra Emin teslim olmuştur, ancak Memun tarafından affedilmeyip başı kesilmiş ve başlar hazinesine konulmuştur.<sup>15</sup>

Abbasi Halifeliğinde ordu komutanı olan Arslan Besâsîrî’dir. Abbasi veziri İbnü’l Müslime, Arslan Besâsîrî ile Abbasi Halifesi Halife Kaim Biemrillah’ın arasını açması üzerine Besâsîrî, Fatımi Halifesi adına hareket etmeye başladı. 1058 senesinde Bağdat üzerine yürüdü ve işgal etti. Abbasi Halifesi, Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey’den yardım istedi. Tuğrul Bey’in Bağdat’a yaklaştığını gören Besâsîrî, Bağdat’ta kaçtı. Dübey’s’e sığınan Besâsîrî, düzenlenen bir baskınla hemen yakalandı ve orada öldürüldü. Onun kesik başı bir süre şehirde dolaştırıldıktan sonra başlar hazinesine kondu.<sup>16</sup> Dönemin kaynağı bu süreci şöyle betimlemiştir: “Sultan (Tuğrul), Besâsîrî’nin beyninin çıkarılmasını emretti. Daha sonra sultan bu kesik başı Halifenin sarayına gönderdi. Bu baş, Zilhicce ayının ortasında (22 Ocak 1060) cuma günü halifenin sarayına ulaştırıldı. Baş yıkanıp temizlendikten sonra ertesi gün, su kanalının önünde davul ve trampetler vurulmak suretiyle halka gösterildi. Bu arada kadınlar, neftçiler ve diğerleri, önlerinde şarkıcılar oldukları halde, bir araya gelip toplandılar. Daha sonra bu kesik baş, bir süre Halifenin sarayının hizasındaki yüksek bir yerin tepesine asıldı, daha sonra da saraya alındı.”<sup>17</sup> Başlar hazinesinde bir de Selçuklu Handedanından bir kişinin başı bulunmaktadır. Sultan Alparslan’ın oğlu Melik Tutuş, kardeşi Melikşah devrinde Suriye’ye melik olarak tayin edildi. Melikşah’ın ölümüyle yerine geçen Berk-yaruk’a isyan etmiş ve Selçuklu tahtında hak iddia etmiştir. 1095 tarihinde Rey yakınlarında yeğeniyle yaptığı savaş sırasında Berk-yaruk’un ordusundaki Melikşah’ın özel sancağı çekilince Tutuş’un saflarında bulunan bazı emirler saf değiştirdiler. Çok az bir kuvvetle kalan Tutuş, Berk-yaruk’un kuvvetleri tarafından kuşatıldı ve çok geçmeden yakalanarak öldürüldü. Başı kesilerek Bağdat’a gönderildi ve başlar hazinesine konuldu. Bu hazinede bir tane de kesik el bulunmaktadır. Bu elin sahibi bir hattat ve şair olan ünlü Abbasi veziri Ebu Ali Bin Mukle’dir. Emirü’l-ümera İbn-i Raik görevini kötüye kullanması üzerine onun aleyhinde yazılar yazmıştır. Halifeni sarayına giderken İbn-i Raik tarafından pusuya düşürülerek yakalanmıştır. İbn-i Raik kendi aleyhine yazılar yazdığı için halifeden Mukle’nin elinin kestirilmesini istedi. Kadıdan fetva alınarak Mukle’nin sağ eli kesildi ve başlar hazinesine konuldu. İbn Mukle eli kesildikten sonra “üç halifeye vezirlik yaptım, iki defa Mushaf yazdım ve pek çok hadis kaleme aldım, buna karşılık hırsızlara reva görülen bir cezaya çarptırıldım ve hayatımda en çok buna üzüldüm” demiştir.<sup>18</sup>

<sup>13</sup> İsmail Yiğit, “Münis el-Muzaffer”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXI, s. 148.

<sup>14</sup> Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Kâhir-Billâh”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXIV, s. 172.

<sup>15</sup> Hakkı Dursun Yıldız, “Emin”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XI, 113.

<sup>16</sup> Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 58.

<sup>17</sup> İbnü’l-Cevzi Abdurrahman, El-Muntazam Fi Târîhi’l-ünem’de Selçuklular, Çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 63.

<sup>18</sup> Abdülkerim Özaydın, “İbn Mukle”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XX, 212.